

'VEEL MOSLIMS VOELEN ZICH NIET OP HUN
GEMAK ALS HET OM AFBEELDINGEN GAAT.
ZO WAREN ER IN DE HELE ARABISCHE WERELD FELLE
PROTESTEN BIJ DE INVOERING VAN DE TELEVISIE'

GOD IN BEELD

Het gebruik van beeld binnen jodendom, islam en christendom

De aanslagplegers op *Charlie Hebdo* in Parijs beriepen zich op een verbod op het afbeelden van de profeet. Orthodox-joodse kranten retoucheren beelden als dat beter bij hun principes past. Waar komt die verkrampte houding ten opzichte van het weergeven van beeld vandaan? En waarom hebben strenggelovige christenen hier kennelijk minder moeite mee? Misschien komt het verschil uit een ver verleden.

Begin dit jaar werden in Parijs aanslagen gepleegd op het hoofdkantoor van het satirische weekblad *Charlie Hebdo* en de koosjere supermarkt Hyper Cacher. De islamitische daders van de aanslag rechtvaardigden hun daad met het argument dat het afbeelden van de profeet binnen de islam verboden is. Kennelijk raak je de islam hard als je de profeet afbeeldt. Veel moslims voelen zich sowieso niet op hun gemak als het om afbeeldingen gaat. Zo waren er in de hele Arabische wereld felle protesten ten tijde van de invoering van de televisie. ►

Hans Vermeer is
redacteur van Kleio.

Ironisch genoeg was op het moment van de aanslag iets verderop de profeet Mohammed in al zijn glorie te zien in de Bibliothèque Nationale waar een tentoonstelling was over vroeg-islamitische kunst. Op de afbeelding ontvangt Mohammed zijn eerste openbaring van de engel Gabriel. Miniatuur op perkament uit het boek *Jami' al-Tawarikh* door Rashid al-Din, gepubliceerd in Tabriz, Perzië, 1307 n.Chr. Nu in de collectie van de bibliotheek van de universiteit van Edinburgh, Schotland.

De hand van god, muurschildering uit
Sant Climent de Taüll, ca. 1123. Museu
Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona.

VERBOD OP AFGODERIJ

Misschien moeten we voor de oorzaak van die verkrampte houding naar de ontstaansgeschiedenis van de islam kijken. Aanvankelijk was Allah een soort stamgod, bedoeld voor een uitverkoren volk: de Arabieren. Dat kunnen we opmaken uit het feit dat de vroege islam niets van de bekeerzucht in zich had die het christendom zo kenmerkte. Toen de Arabieren vanaf de zevende eeuw grote gebieden rond de Middellandse Zee veroverden, konden de overwonnenen zich aanvankelijk niet bekeren tot de islam. Daarna volgde een lange periode waarin bekering wel mogelijk was, maar alleen op voorspraak van een moslim – en ook dan werd men nog niet gezien als volwaardig lid van de islamitische gemeenschap. De islam was van de Arabieren; godsdienst en volk waren sterk verweven. Met als gevolg dat kritiek op de godsdienst al snel kon worden opgevat als kritiek op de identiteit van een volk.

Met het beeldverbod in de Koran wilde de islam afgoderij voorkomen, een gevaar dat op de loer lag door de beeldcultus in de omringende polytheïstische gebieden. De Koran verbiedt expliciet het afbeelden van Allah, maar niet het afbeelden van zijn schepping en dus ook niet het afbeelden van de profeet Mohammed. Dat verbod – waarop de aanslagplegers in Parijs zich beriepen – is niet goddelijk geopenbaard, maar beroept zich op de *Hadith*. De *Hadith* bestaat uit interpretaties van de uitspraken van Mohammed die in de loop der tijden zijn verzameld. Een interpretatie uit de *Hadith* kan zeggingskracht krijgen als meerdere gerespecteerde geestelijken er zich achter hebben geschaard. Een interessante passage die zich als een verbod op het afbeelden van de schepping laat lezen is de vol-

gende: ‘(...) Zij die afbeeldingen schilderen zullen worden gestraft op de dag van de Opstanding en er zal tot hen worden gezegd: blaas een ziel in wat je hebt geschapen.’¹

Deze passage haalt specifiek uit naar de maker van het beeld die zich met zijn zielloze schilderijen probeert te meten met de Schepper. Daarvoor zal hij op de dag des oordeels zwaar boeten. Maar dan wel door de hand van Allah en niet door de hand van mensen.

VROUWEN WEGGERETOCHEERD

Na de aanslagen liepen op zondag 11 januari in de Franse hoofdstad ruim een miljoen mensen mee in een mars tegen de aanslagen en voor vrije meningsuiting. Onder de deelnemers waren veel prominente politieke leiders. De volgende dag verscheen daar in veel westerse kranten een foto van op de voorpagina.

Op de voorkant van de ultraorthodoxe Israelische krant *HaMevaser* stond echter een bewerkte foto. Als je die afbeelding goed bekijkt, zie je dat de Duitse bondskanselier Angela Merkel, de Parijse burgemeester Anne Hidalgo en de Deense minister-president Helle Thorning-Schmidt verdwenen zijn. *HaMevaser* heeft simpelweg alle vrouwelijke deelnemers weggeretoucheerd, een actie waarmee de krant zo dicht mogelijk bij haar orthodoxe principes probeerde te blijven. In dit geval met betrekking tot het afbeelden van vrouwen.

Natuurlijk volgde er een golf van kritiek vanuit met name de westerse journalistieke hoek. Die hield in dat de orthodoxe principes hier tot manipulatie van de berichtgeving hadden geleid. *HaMevaser* gaf later toe dat zij inderdaad te ver was gegaan en bood haar excuses aan.

Maar dit voorval is niet uniek. In 2011 verwijderde een ultrarechtse Joodse krant uit New York de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Hillary Clinton van een foto. De foto toonde de bijeenkomst in *The Situation Room* van waaruit de operatie tegen Osama bin Laden werd gevolgd. De bron waarop beide Joodse kranten zich beroepen

FOTO: HAIM ZACH / GPO.

Links: Christus Pantocrator, icoon uit het Katharinaklooster in de Sinäi, zesde eeuw. Christus heeft hier een asymmetrisch gezicht. Dit is een verwijzing naar zijn dubbele natuur (hij is tegelijk God én mens).

Onder: Mohammed gaat Abraham, Jezus en anderen voor in gebed. Perzisch miniatuur uit de middeleeuwen.

den kalf). De geestelijke bovenlaag moest geweten hebben hoe moeilijk het was om te volharden in het geloof in één god. In de Egyptische geschiedenis had farao Achnaton al eens geprobeerd de godsdienst te transformeren met de zonnegod als enig middelpunt. Deze poging bleek een kort leven beschoren. Na zijn dood kwamen de oude godenbeelden meteen weer tevoorschijn om als vanouds aanbeden te worden.

Het is dan ook niet vreemd dat het jodendom strak vasthield aan het beeldverbod. Concreet houdt dat in dat Jahweh niet afgebeeld mag worden. Het afbeelden van zijn schepping is aan strenge voorschriften gebonden. Zon, maan en sterren zijn altijd verboden, evenals driedimensionale beelden van personen. Het is overigens wel toegestaan dieren en planten in reliëf af te beelden. In de synagoge mogen helemaal geen afbeeldingen te zien zijn, al zijn er in de praktijk veel uitzonderingen.

als het gaat om het retoucheren van beelden, vinden we in het boek *Exodus* in de Joodse Tenach: 'Vereer naast mij geen andere goden. Maak geen godenbeelden, geen enkele afbeelding van iets dat in de hemel hier boven is of van iets beneden op de aarde of in het water onder de aarde. Kniel voor zulke beelden niet neer, vereer ze niet, want ik, de HEER, uw God, duld geen andere goden naast mij.' Nog sterker dan bij de islam geldt voor het jodendom dat godsdienst en volk sterk met elkaar verweven zijn. De godsdienst is een allesbepalend onderdeel van de identiteit van het Joodse volk en elke aanval op de godsdienst zal snel ervaren worden als een aanval op de identiteit van het volk.

POLYTHEÏSME

Ook het vroege jodendom moest zich staande houden in een omgeving die gedomineerd werd door volken met een polytheïstische godsdienst. De aantrekkingskracht van die omringende godsdiensten moet groot zijn geweest, zoals blijkt in de Tenach: als Mozes terugkeert met de stenen tafelen ziet hij dat zijn volk de stier (weer) vereert (het gou-

CONCILIE VAN NICEA

De berichtgeving over de aanslagen en de demonstratie in de westerse media was over het algemeen eensluidend. De aanslagen werden veroordeeld en de demonstratie werd zonder retouches in beeld gebracht. Ook in een krant als het *Reformatorisch Dagblad* dat we toch in de orthodox-christelijke traditie mogen plaatsen en waar gebruik van beelden flinke protesten oproept. Er is mij geen christelijke krant bekend die begrip toonde voor de motivering door de aanslagplegers of de fotomanipulatie van *HaMevaser*.

Als we in dit verband terugkijken in de geschiedenis, valt op dat binnen het vroege christendom het beeldverbod eigenlijk nooit een thema is geweest. Dat mag een wat boude uitspraak lijken, omdat iedereen weet dat er perioden waren waarin iconen verboden waren. Maar bij nadere beschouwing blijkt dit thema steeds een afgeleide te zijn geweest van een veel belangrijker vraagstuk binnen het ►

Rechts: In het koorgedeelte van oude kerken zijn soms *misericordes* (of 'zitterkes' in het Vlaams) te zien, houtsnijwerk aan met vaak wereldse onderwerpen. Zoals dit tafereel van twee poepende mannen uit de Sint-Maternus-basiliek in Walcourt, België. Foto: Jean-Pol Grandmont.

Onder: De eerste afbeelding van de kruisiging van Jezus in een geïllustreerd manuscript. Uit het Rabbula evangelie, zesde eeuw, Syrië.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

LITERATUUR

- A.M. WACHTERS-VAN DER GRINTEN, *Gij zult u geen gesneden beeld maken... Het beeldverbod in jodendom, christendom en islam*. Uitgeverij Kok, Kampen 1996. De meest complete en diepgravende bron als het gaat om de historische achtergronden van het beeldverbod.

WEBSITES

- Website Interreligieuze dialoog van de kerk in Brussel (IDKB), publicatie: 'Beelden met alle geweld uit de Islam?': <http://tiny.cc/K04BER1>
- Over de historische achtergrond van het beeldverbod binnen de islam: siger.org/islam-en-europa/een-foto-van-mohammed/
- Voorbeelden van afbeeldingen van de profeet Mohammed: <http://tiny.cc/K04BER2>
- Website van het Nederlands Dagblad over het omzeilen van het beeldverbod binnen het jodendom: <http://tiny.cc/K04BER3>
- Over de relatie tussen christelijk godsbeeld en daaruit afgeleid beeldgebruik: http://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Concilie_van_Nicea.

Die uitslag hing trouwens lang niet altijd af van religieuze motieven. Een uitspraak voor of tegen een beeldverbod was in de vroegchristelijke kerk veel vaker een politieke uitspraak. Het bleek een mooi statement om je af te zetten tegen een tegenstander of om jezelf te verrijken. Zo konden de Byzantijnse keizers een beeldverbod handig gebruiken als middel om de rijkdom van de kloosters in de staatskas te laten vloeien. Alle afbeeldingen in de vorm van iconen en sieraden konden dan immers 'rechtmatig' geconfisqueerd worden. Tijdens de concilies neigden de prelaten steeds meer naar een Christus met een goddelijke én een menselijke aard. Op het Concilie van Chalcedon in 451 werd deze zogenaamde 'tweenaturenleer' tot dogma verheven. In 787 tijdens het Concilie van Nicea werd bepaald dat beelden van Christus, Maria en heiligen vereerd mochten worden met het argument dat de verering van het beeld overgaat in verering van de afgebeelde. Het besluit uit een eerder concilie dat leidde tot een beeldverbod werd afgedaan als ketterij. In 843 werden de besluiten van het Concilie van Nicea tenslotte bevestigd tijdens de Synode van Constantinopel. Vanaf dat moment is de beeldenverering eigenlijk (tot de Reformatie) geen onderwerp voor discussie meer geweest binnen de christelijke Kerk.

PEDAGOGISCHE FUNCTIE

In de late middeleeuwen werd er naast de religieuze rechtvaardiging van het afbeelden van Christus (en dus van God), Maria en heiligen een pedagogische functie aan de beelden gegeven. De afbeeldingen zouden volgens de geestelijken dienst kunnen doen als Bijbel voor ongeletterden. Bovendien ging steeds meer het esthetische argument een rol spelen. Kunstenaars kwamen als individu meer op de voorgrond te staan en verwierven met hun werken roem en eer. En de geestelijkheid liet die roem ook graag op zichzelf afstralen. ■